

عروض و قافیه

آموزش به شیوه جدید و آشنایی با شیوه قدیم

دکتر حمیدرضا شایگان فر

انتشارات حروفیه

تهران، ۱۳۸۹

سرشناسه: شایگان فر، حمیدرضا، ۱۳۴۱ -

عنوان و پدیدآور: عروض و قافیه: آموزش به شیوه جدید و آشنایی با شیوه قدیم / حمیدرضا شایگان فر؛ ویراستار علمی، معصومه موسایی.

مشخصات نشر: تهران: حروفیه، ۱۳۸۹.

مشخصات ظاهری: ۲۱۶ ص.؛ جدول.

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۷۷۰۰-۷۴۰۰

وضعیت فهرست نویسی: فیا.

یادداشت: کتابنامه: ص ۲۱۵

یادداشت: نمایه

موضوع: عروض فارسی - راهنمای آموزشی (عالمی)

موضوع: قافیه - راهنمای آموزشی (عالمی)

شناسه افزوده: موسایی، معصومه، ۱۳۴۵ - / ویراستار.

رده بندی کنگره: ۱۳۸۹ آ ۲۵ ش ۳۵۵۸ / PIR

رده بندی دیویی: ۸۱۰۲۱

شماره کتاب شناسی ملی: ۲۱۲۲۱۵۳



عروض و قافیه

آموزش به شیوه جدید و آشنایی با شیوه قدیم

دکتر حمیدرضا شایگان فر

ویراستار علمی: دکتر معصومه موسایی

آماده سازی: کارگاه الفبا

چاپ اول: ۱۳۸۹

شمارگان: ۱۵۰۰ نسخه

حروف نگاری و صفحه آرایی: شبنم شهبازی، علی اکبر حکم آبادی

طراحی جلد: احمد مقدسی

ناشر: انتشارات حروفیه، تهران، ص. پ. ۵۳۳-۱۶۳۱۵

تلفن: ۰۹۱۲-۱۳۸۰۲۶۳-۶۶۷۶۰۳۳۲

چاپ و صحافی: مؤسسه فرهنگی هنری مجمع جهانی اهل بیت (ع)

وب سایت: WWW.horoufiyeh.Com

پست الکترونیکی: horoufiyeh@gmail.Com

حق هرگونه چاپ و کپی برداری ممنوع است.

فهرست مطالب

بخش اول، عروض

۱۱	 مقدمه
۱۳	 تاریخچه مختصر عروض
۱۵	 آوانویسی
۱۹	 تمرین
۲۱	 آشنایی اولیه و اجمالی با عروض
۲۷	 آموزش قواعد عروض با تقطیع اشعار
۲۷	 ۱- قاعده نون عروضی
۲۸	 ۲- قاعده هجای چهارحرفی
۲۸	 ۳- قاعده هجای پنج حرفی
۲۹	 ۴- قاعده ضرورت تلفظ همزه
۳۰	 ۵- قاعده ضرورت إشباع
۳۲	 ۶- قاعده ضرورت تخفیف
۳۳	 ۷- قاعده «یا» قبل از «یا»
۳۴	 ۸- قاعده اختیار هجای آخر مصراع

۳۵	۹- قاعدهٔ اختیار قلب
۳۹	۱۰- قاعدهٔ اختیار فاعِلْاثن به جای فَعْلْاثن
۴۰	۱۱- قاعدهٔ اختیار تَکین
۲۳	آشنایی با اوزان پر کاربرد با تمرین
۶۱	اوزان مشکل‌تر و پر کاربرد با تمرین
۷۱	جدول ارکان با ترتیب هجایی
۷۳	فهرست ۲۷ وزن پر کاربرد با توضیح اصطلاحات
۷۸	تمرین
۸۳	وزن رباعی
۸۸	تمرین
۸۹	وزن دوری
۹۱	تمرین
۹۳	ذو بحرین
۹۷	آموزش عروض به شیوهٔ قدیم
۹۸	روش تقطیع به شیوهٔ قدیم
۹۹	قواعد عروض به شیوهٔ قدما
۹۹	آوانویسی شعر به شیوهٔ قدیم
۱۰۵	فهرست ۹۳ وزن که در شعر فارسی، بیش از سایر اوزان کاربرد دارد
۱۰۶	بحور متفق یا متحدالارکان (از نظر قدما ۷ بحر)
۱۰۶	بحر مَزَج
۱۰۶	بحر رَمَل
۱۰۷	بحر رَجَز
۱۰۷	بحر مُتَقَارِب
۱۰۷	بحر مُتَدَارِک
۱۰۸	بحر وافر
۱۰۸	بحر کامل

بحور مختلف الارکان (از نظر قدما ۱۲ بحر)	۱۰۸
بحر مُضَارِع	۱۰۸
بحر مُجَنَّث	۱۰۹
بحر خَفِيف	۱۰۹
بحر مُنْسَرِح	۱۰۹
بحر مُقْتَضِب	۱۰۹
بحر سَرِيع	۱۱۰
بحر قَرِيب	۱۱۰
بحر مُشَاكِل	۱۱۰
بحر بَسِيط	۱۱۱
بحر مَدِيد	۱۱۱
بحر غَرِيب (جدید)	۱۱۱
بحر طَوِيل	۱۱۱
فهرست زحافات رایج	۱۱۳
جدول زحافات رایج	۱۱۷
وزن در شعر نو	۱۱۹
استثنائات عروضی	۱۲۳

بخش دوم، قافیه

قافیه	۱۲۵
کلمه قافیه، هجای قافیه	۱۲۵
رَوِی	۱۲۷
تشخیص هجای قافیه و رَوِی در افعال	۱۲۷
رَوِی ساکن و متحرک	۱۲۸
ردیف	۱۲۹
حاجب	۱۲۹
تمرین	۱۲۹

۱۳۱	اساس ساخت قافیه
۱۳۱	هجاهای زبان فارسی
۱۳۲	کاربرد هجاهای فارسی در قافیه (با مثال و تعریف حروف و حرکات)
۱۴۰	تمرین
۱۴۱	اختیارات شاعر در قافیه
۱۴۱	۱- ذوقانیتین
۱۴۱	۲- قافیه میانی
۱۴۲	۳- جناس در قافیه
۱۴۲	۴- تغییر ندادن صامت آغازین هجای قافیه
۱۴۲	۵- رعایت نکردن همسانی حرف قید در قافیه
۱۴۳	۶- تکرار قافیه مصراع اول شعر در بیت دوم
۱۴۳	۷- تغییر حرکت توجیه در هجای قافیه
۱۴۴	۸- تغییر حرکت خذو در هجای قافیه
۱۴۴	۹- قافیه ساختن دو واژه با رَوی اصلی و غیر اصلی
۱۴۵	۱۰- هماهنگی هجاهای قبل از هجای قافیه
۱۴۵	طرح قافیه دو هجایی
۱۴۷	۱۱- قافیه معموله
۱۴۷	الف) انتخاب رَوی جعلی با شکستن یک واژه
۱۴۸	ب) انتخاب رَوی جعلی با ترکیب دو واژه
۱۴۹	ج) انتخاب رَوی جعلی با شکستن ردیف
۱۵۱	تمرین
۱۵۳	عیوب قافیه
۱۵۳	۱- إقوا
۱۵۴	۲- إکفا
۱۵۵	۳- إبطاء (جلی و خفی)

۱۵۷	تفاوت اساسی میان اِطْطای جَلّی و خَفّی
۱۵۷	۴- شایگان (اِطْطای خَفّی)
۱۵۸	۵- سِناد
۱۵۸	الف) تغییر حرف قید
۱۵۹	ب) تغییر رِذْفِ اصلی
۱۶۰	تمرین
۱۶۳	عیوب غیر مُلَقَّبَه در قافیه
۱۶۳	۱- غُلُقْ
۱۶۳	۲- تکرار قافیه
۱۶۴	۳- تحریف
۱۶۴	۴- قافیه ساختن یای مجهول با یای معروف
۱۶۵	۵- اختلاف معنا در ردیف
۱۶۶	۶- رَوِی «د» و «ذ»
۱۶۷	مباحث غیرکاربردی قافیه
۱۶۷	حروف قافیه
۱۶۷	۱- حرف وَصل
۱۶۸	۲- حرف خروج
۱۶۸	۳- حرف مَزید
۱۶۹	۴- حرف نایره
۱۶۹	حرکات قافیه
۱۷۰	۱- حرکت رَسْ
۱۷۰	۲- حرکت حَذُوْ
۱۷۰	۳- حرکت مَجْرَا
۱۷۰	الف) حرکت مجرای واقعی
۱۷۱	ب) حرکت مجرای مَقْدَر
۱۷۱	۴- حرکت نَقَاذ

۱۷۳	 اقسام قافیه مُطَلَق (موصوله)؛ یعنی قافیه‌هایی که رَوِی متحرک دارند
۱۷۹	 اقسام قافیه مقید؛ یعنی قافیه‌هایی که رَوِی ساکن دارند
۱۸۱	 حدود قافیه به اعتبار تقطیع
۱۸۳	 پرسشهای متداول
۲۰۳	 معنای واژگان و اصطلاحات
۲۰۷	 نمایه
۲۱۵	 فهرست منابع

www.ketab.ir

مقدمه

کتاب حاضر حاصل تجربیات هجده ساله نگارنده در تدریس درس «عروض و قافیه» در دانشگاه است. در این مدت با توجه به آشنایی با مشکلات آموزش این درس مهم و همچنین برخورد با پرسشها و مسایل دانشجویان در یادگیری آن، نگارنده خود را ملزم دید تا کتابی با ویژگیهای زیر فراهم آورد:

۱. در این کتاب برای آموزش قواعد عروض و آوانویسی اشعار از شیوه جدید آموزش و بهره گیری از خط آوانگار که توسط زبان شناسان وضع شده است، استفاده شده؛ چراکه استفاده از این خط، آموزش قواعد عروض و قافیه را برای آموزنده، بسیار ساده می کند.
۲. در کتاب حاضر، تدریس قواعد عروض و قافیه با تمرینات عملی و گام به گام همراه شده تا هم آموزش را برای دانشجویان آسان تر کند و هم این که برای دیگر علاقه مندان از جمله: ادبا، اهل هنر، دانشجویان زبان شناسی و... کتاب، جنبه خودآموز نیز داشته باشد.
۳. سعی شده است شیوه آموزش عروض و قافیه در قدیم و مباحث قدیمی آن که امروزه دیگر کاربرد ندارد اما ممکن است هنوز در سؤالات کنکور کارشناسی، ارشد و دکتری رشته ادبیات بیاید، در کتاب مطرح شود تا از این جهت، هم پاسخی به چنین نیازی داده شود و هم این که برای محققانی که در زمینه عروض و قافیه کار می کنند، کتاب حاضر، جوابگوی برخی پرسشها باشد.
۴. نکته دیگر این که عروض قدیم و جدید، تفاوت ماهوی ندارند؛ فقط در عروض جدید، شیوه آموزش، منطقی تر و علمی تر شده است و از بسیاری مباحث زاید که به علت مطرح نبودن علم زبان شناسی در عروض قدیم مطرح بود، در شیوه جدید خبری نیست؛ ولی به طور کلی

در باره اختلافات عروض جدید و قدیم، یا مسائل عروض و قافیه، پرسشهایی برای دانشجویان یا علاقه‌مندان پیش می‌آید که از این جهت در کتاب حاضر، فصلی را به پرسشهای متداول و پاسخ بدان اختصاص داده‌ایم. خوانندگان عزیزی که پاسخ پرسش خود را در این بخش نمی‌یابند یا پیشنهاد و انتقادی دارند، می‌توانند از طریق ایمیل: hr_shayeganfar@yahoo.com آن را با نگارنده در میان بگذارند.

سپاس بی‌گران خود را نثار استادم دکتر سیروس شمیسا می‌کنم که اگر شیوه‌ها و آموزشها و مباحث جدید او در سالهایی که از محضر این استاد نازنین بهره می‌بردم، نبود، این کتاب هرگز نوشته نمی‌شد:

تنش به ناز طیبیان نیازمند مباد وجود نازکش آزردۀ گزند مباد

و سپاس از تمامی دانشجویان عزیزی که با پرسشهای خود، روز به روز به دانسته‌های معلمشان افزودند.

همچنین از آقای مجتبی مقدسی مدیر انتشارات حروفیه که با صبر و بذل توجه، کتاب را چنان که ملاحظه می‌کنید از کار درآوردند و از صفحه‌آرای انتشارات حروفیه، آقای علی‌اکبر حکم‌آبادی تشکر و قدردانی می‌کنم.

از خدا جویم توفیق ادب

حمیدرضا شایگان‌فر

تهران ۱۳۸۹